

Η Βιβλιοθεραπεία

ως Διδακτική Προσέγγιση μέσω της Γλωσσικής Τέχνης και ως Φορέας Πολιτισμού

Εισαγωγή –διευκρινίσεις για τους όρους που αφορούν το θέμα μας

Η τέχνη κι ο πολιτισμός ως δύο έννοιες που απασχολούν το συνέδριό μας στηρίζονται σε μια ευρύτερη έννοια στην οποία οι λέξεις δεν έχουν σταθεί ικανές να την αποδώσουν, τουλάχιστο χωρίς προβλήματα διγλωμίας. Κρίνεται λοιπόν σκόπιμο στη σύντομη αυτή ανακοίνωση στο συνέδριό μας να δούμε την ιστορία της ευρύτερης έννοιας του πολιτισμού: οι λέξεις *civilisation* από το *civilise* και *civiliser* που υπήρχαν στη γλώσσα τη γαλλική από 16^ο αιώνα αποδίδουν την αρχαία ελληνική σημασία του *πολιτισμού* από το «πολίτης» σημαίνοντας τη *διακυβέρνηση του κράτους και τα πολιτικά πράγματα* (Liddell-Scott). Ως νεοελληνική λέξη με τη νέα της σημασία γεννήθηκε από τον Αδαμάντιο Κοραή προς απόδοση του *civilisation*¹. Μόνο που εδώ πια ο *πολιτισμός* σημαίνει το αντίθετο της *βαρβαρότητας*, ως εκπολιτισμός. Δηλώνει την εκλέπτυνση, την ευγένεια. Στο Γενικό Λεξικό του Φυρετιέρ (1690)² χρησιμοποιείται μεταφορικά στην ηθική και σημαίνει το εξευγενισμένο ήθος με την έννοια του να καθίσταται κάποιος ευγενής και κοινωνικός, όπως για παράδειγμα στη συναναστροφή με τις κυρίες.

Σε όλους τους ορισμούς η έννοια του πολιτισμού αναφέρεται συγχρόνως σε υλικές και σε ηθικές αξίες, σε ευγενείς πνευματικές αναζητήσεις και σε πιο ταπεινές υλικές αποδείξεις των επιτευγμάτων του ανθρώπου.

Η *τέχνη* στην περίπτωση που εξετάζουμε αποτελεί την ταύτιση αυτού του δυϊσμού στην ερμηνεία του *πολιτισμού*, ως *υλική απόδειξη μιας ανώτερης πνευματικής αξίας*. Με αυτή την έννοια και μέσα στο παιδαγωγικό περιεχόμενο του συνεδρίου μας **ο πολιτισμός δηλώνει την καλλιέργεια, την παιδεία ως διάδοση κοινών πολιτισμικών αγαθών και την κοινοκτημοσύνη της ανθρωπιστικής μάθησης πάνω στα επιτεύγματα των ανθρώπων**. Σε αυτό το πλαίσιο ο βιομηχανικός και τεχνολογικός πολιτισμός αποτελεί μέρος της ευρύτερης έννοιας του πολιτισμού. Σε αυτήν ο Μπροντέλ επιστράτη την προσοχή λέγοντας ότι η μελέτη του πολιτισμού είναι

¹ Δημαράς, Κ.Θ., 1977, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα σς.10

² Dictionnaire universal, δεξ στο: Braudel, F., 2001, *Η Γραμματική των Πολιτισμών*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, κεφ.Α., σς. 52-53.

συνυφασμένη με τις πολλές επιστήμες του ανθρώπου³: την ιστορία, τη γεωγραφία, την κοινωνιολογία, την οικονομική επιστήμη, τη συλλογική ψυχολογία.

Σύμφωνα με τα παραπάνω η *Βιβλιοθεραπεία* ως μέθοδος υπηρετεί την ευρύτερη έννοια του πολιτισμού στα πλαίσια της ανθρωπιστικής παιδείας. Για αυτή την παιδεία ο πολιτισμός δεν μπορεί στον έσχατο ορισμό του να μη σημαίνει ανθρωπισμό, που τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι τα εξής: Α) Η αναγνώριση της αξίας της ζωής και το δικαίωμα που έχει κάθε άνθρωπος πάνω στη ζωή, αίτημα που αυτόματα εξασφαλίζει το σεβασμό στην ανθρώπινη ζωή. Β) Η αναγνώριση της αξίας του ανθρώπου ως ανθρώπου. Αίτημα που εξασφαλίζει το δικαίωμα της ελευθερίας της συνείδησης, της σκέψης, των αισθημάτων, των ιδανικών που είναι η αληθινή ελευθερία του ανθρώπου. Γ) Η αναγνώριση τέλος, ότι κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα πάνω στην ευτυχία, ότι όλοι πρέπει να ζήσουν μια εξυψωμένη και ευτυχισμένη ζωή⁴.

Περιγραφή της μεθόδου

Η βιβλιοθεραπεία εστιάζει στο τρίτο κυρίως χαρακτηριστικό της ανθρωπιστικής παιδείας σε συνάρτηση με την τέχνη και τον πολιτισμό όπως περιγράφηκε προηγουμένως. Παρά το γεγονός ότι η μέθοδος αυτή για την αξιοποίηση της ανάγνωσης και της γλωσσικής έκφρασης για την διασφάλιση του δικαιώματος του ανθρώπου στο ευ ζην χρονολογείται στο 300 π.Χ. και συνδέεται ιστορικά με μια επιγραφή σε βιβλιοθήκη των Θηβών της Αιγύπτου, η οποία αναφέρει «Ψυχής Ιατρείον», θα πρέπει να αναφέρουμε πως για πρώτη φορά ο όρος Βιβλιοθεραπεία εμφανίζεται σε άρθρο του G.O.Ireland το 1930 με θέμα την θεραπευτική και ψυχολογική χρήση της ανάγνωσης. Η βιβλιοθεραπεία ως *βοήθεια μέσω των βιβλίων* για τα παιδιά χρησιμοποιήθηκε από το 1946 περιλαμβάνοντας τα οφέλη που προκύπτουν από τη συζήτηση, το συντονισμένο διάλογο ανάμεσα στα παιδιά και το δάσκαλο που προϋποθέτει την ενασχόλησή τους με έναν κοινό τόπο που είναι ένα λογοτεχνικό βιβλίο, μια αφήγηση. Σαν δραστηριότητες μετά την ανάγνωση περιλαμβάνονται το ημερολόγιο, το δημιουργικό γράψιμο, η ζωγραφική, το δημιουργικό παιχνίδι, δράσεις που εξαπλώθηκαν στη σχολική τάξη με την επέκταση της χρήσης των εικονογραφημένων βιβλίων μετά το 1980. Η τάση να δοθεί έμφαση σε ρεαλιστικά αφηγήματα με αληθοφανείς ρεαλιστικούς ήρωες που στέκονται πιο κοντά στην καθημερινότητα του αναγνώστη-μαθητή και στα προβλήματά του ως το

---

³ Ο.π. σ. 60 κ.ε.

⁴ Ιμβριώτη, Ρ.,1955, *Ανθρωπιστική Παιδεία*, Αθήνα. Βλ. κεφ. Α: « Το Βαθύτερο Νόημα του Πολιτισμού», σ. 10 κ.ε.

κατάλληλο βιβλίο για την κατάλληλη περίπτωση παιδιού, με σκοπό να τον βοηθήσει να τα δει και να τα αντιμετωπίσει αποτελεί εφελτήριο για την καθιέρωση συναισθηματικών στόχων στη σχολική μάθηση που αξιοποιεί τους γνωστικούς στόχους μέσα από την παράθεση πληροφοριών σε γνώσεις για τον εαυτό που χτίζουν έναν πολιτισμό διαπροσωπικής μάθησης και γνώσεις για τον κόσμο σε σχέση με την προσωπικότητα του παιδιού⁵.

Πιο συγκεκριμένα, η βιβλιοθεραπεία ως διαδικασία επικοινωνιακής γλωσσικής αλληλεπίδρασης στην τάξη χρησιμοποιεί τα επιτεύγματα μίας μορφής τέχνης, της λογοτεχνίας για παιδιά και ως διδακτική μέθοδος που ακολουθεί κάποια στάδια εφαρμογής στη σχολική τάξη βοηθά τα παιδιά σε κοινωνικά και πολιτισμικά επίπεδα συνείδησής τους στο σχολείο να αναπτύξουν κοινωνικά και συναισθηματικά την προσωπικότητά τους γνωρίζοντας καλύτερα τον εαυτό τους και τον κόσμο γύρω τους⁶.

Η ψυχολογική χρήση του παραμυθιού⁷ σε οικογενειακά προβλήματα, σε κοινωνικά ζητήματα και σε προσωπικό επίπεδο έχει γίνει ευρύτερα γνωστή αρχικά στο χώρο της ψυχολογίας και αργότερα στην εκπαίδευση. Στη χώρα μας η μέθοδος είναι μάλλον άγνωστη σήμερα στους εκπαιδευτικούς και η αναφορά μας σε αυτό το συνέδριο συνδράμει στη γνωστοποίησή της, όχι μόνο θεωρητικά, γιατί καθένας επιλέγει τις μεθόδους που θα χρησιμοποιήσει στην διδασκαλία της γλώσσας, αλλά επικουρικά με δράσεις που θα μπορούσε να διανθίσει από την ψυχολογική αυτή θεωρία μάθησης για την συναισθηματική και την κοινωνική πλευρά της μάθησης στην οποία ενδεχομένως θα ήθελε να δουλέψει εμφαιτικά ο εκπαιδευτικός στην τάξη του.

Τα Στάδια της μεθόδου για τη Διαθεματική Προσέγγιση της Ανάγνωσης

Τα στάδια της Βιβλιοθεραπευτικής αξιοποίησης της ανάγνωσης με παιδιά στο σχολείο διαφοροποιούνται από αυτά που εξετάζονται καθαρά στην επιστήμη της Ψυχολογίας. Στην εκπαίδευση διακρίνονται ως εξής⁸:

1^ο Στάδιο: Αναγνώριση (identification).

---

⁵ Για τη μέθοδο της βιβλιοθεραπείας και τους ορισμούς της βλ. Παπαδοπούλου, Σμ., 2004, *Η Συναισθηματική Γλώσσα*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Μέρος Α, κεφ. 2: «Όροι και ορισμοί ή τι είναι η βιβλιοθεραπεία.» σ 33 κε.

⁶ Ο.π. « Η σύγχρονη διεθνής έρευνα για τη βιβλιοθεραπεία στην εκπαίδευση», κεφ. 4^ο, σ. 75 κ. ε.

⁷ Ανδρουτσοπούλου, Α., «Fiction as an Aid to Therapy», *Journal of Family Therapy*, Vol. 23, Issue 3, August 2001, p. 280.

⁸ Ο.π., Παπαδοπούλου, Σμ., *Η Συναισθηματική Γλώσσα*, κεφ. 5^ο: «Η περιγραφή της Μεθόδου», και 5.2: «Στάδια της Βιβλιοθεραπευτικής Προσέγγισης της Γλώσσας στην Εκπαίδευση», σς. 89-93.

Ο εκπαιδευτικός σε αυτό το στάδιο συζητά με τα παιδιά τη θεματική περιοχή που προσεγγίζει το ανάγνωσμα ή αναδιήγηση. Στη διαδικασία επιδιώκεται το παιδί να μπει στην κατάσταση του ήρωα της αφήγησης να απελευθερώσει συναισθήματα *κάθαρσης* με την αριστοτελική ερμηνεία του όρου, με γόνιμο διάλογο και τη βοήθεια του συντονιστή – εκπαιδευτικού ο οποίος βοηθά το παιδί να ανακαλέσει μνήμες, να φανταστεί, να αξιολογήσει καταστάσεις που σχετίζονται με το θέμα της ιστορίας που μελετάται στην τάξη. Εδώ ο μαθητής αναγνωρίζει το θέμα.

2^ο στάδιο: Ιδεοθύελλα (brainstorming)

Ο διαμεσολαβητής της βιβλιοθεραπευτικής διαδικασίας, δηλαδή ο ειδικευμένος δάσκαλος της τάξης ενθαρρύνει τα παιδιά να σκεφτούν πιθανές λύσεις στο πρόβλημα του ήρωα της ιστορίας που πιθανόν να αποτελεί και πρόβλημα παιδιών της τάξης. Τηρείται κατάλογος προτεινόμενων λύσεων που οδηγεί στην εξέταση των παραγόντων –στοιχείων που προκύπτουν. Αλλιώς το στάδιο αυτό συναντάται και ως προβολή. Τα παιδιά προβάλλουν τις σκέψεις τους για το θέμα που ερευνάται στην τάξη, π.χ. πώς αντιμετωπίζουμε το πρόβλημα της εχθρότητας ανάμεσα σε δυο αδέρφια.

3^ο στάδιο: Επιλογή (choice)

Τα παιδιά εξετάζουν τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα κάθε πρότασης που υπέβαλαν για την αντιμετώπιση του θέματος στο προηγούμενο στάδιο. Εδώ βεβαίως υποδηλώνεται μια ακόμη σοβαρή διαδικασία της αντιπαράθεσης δεδομένων που για αρκετούς μελετητές της βιβλιοθεραπείας αποτελεί χωριστό στάδιο. Η αντιπαράθεση μπορεί να γίνει απομονώνοντας ένα μόνο στοιχείο που είναι κοινό ανάμεσα σε ήρωα και αναγνώστη, όπως προκύπτει από το διάλογο με το διαμεσολαβητή-δάσκαλο. Έτσι επιχειρείται η νέα θεώρηση που φωτίζει το πρόβλημα που ενδέχεται να βοηθά το παιδί να αλλάξει τελείως στάση απέναντι στο θέμα μελέτης ή να συμπληρώνει με άλλα στοιχεία την παλιά του εικόνα για το θέμα, την προϋπάρχουσα γνώση του.

4^ο στάδιο: Εμβάθυνση (insight / integration)

Σε αυτό το στάδιο τα παιδιά οδηγούνται σε συμπεράσματα, εκφράζουν αίτια και αποτελέσματα, σε δικές τους κρίσεις για τη θεματική ενότητα που εξετάζουν. Σε αυτό το στάδιο η μέθοδος της βιβλιοθεραπείας περιλαμβάνει δραστηριότητες που θα ζητούσαμε απ τα παιδιά για την ενοποίηση παλαιάς και νέας γνώσης για το θέμα.

5^ο Στάδιο: Αξιολόγηση (evaluation).

Τα παιδιά έχοντας διαβάσει την έκβαση της ιστορίας και αφού έχουν συζητήσει σκεφτεί και προβεί σε κρίσεις αξιολογούν τη συμπεριφορά, στάση του ήρωα ως προς

το θέμα. Με αυτό τον τρόπο ασκούνται σε υποθετικές και μελλοντικές καταστάσεις της ζωής τους με το σχολικό περιβάλλον να συντελεί στην ωρίμανση της προσωπικότητας των μαθητών και την διαμόρφωση θετικών υποστηρικτικών προτύπων συμπεριφοράς που αντλούνται από το χώρο της τέχνης (λογοτεχνίας) και διαμορφώνονται σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο αξιοποίησης της γλωσσικής παιδείας.⁹ Με άλλα λόγια το σχολείο συντελεί όχι απλώς στο να μάθω να διαβάζω, αλλά διαβάζοντας να γίνομαι ικανότερος σε διαχείριση θεμάτων της ζωής, αν δεχτούμε ότι το σχολείο μας προετοιμάζει για τη ζωή πραγματικά.

Ποιες Θεματικές Ενότητες Αφορούν τη Βιβλιοθεραπεία

Η βιβλιοθεραπεία πέρα από τα στάδια προσεκτικής ανάπτυξης της μεθόδου στην τάξη έχει να προτείνει μια σειρά από δραστηριότητες και παιχνίδια για το δάσκαλο του δημοτικού σχολείου που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στο μάθημα της γλώσσας σε καλλιτεχνικά μαθήματα ή σε άλλες γνωστικές περιοχές με τη μορφή θεματικών ενοτήτων και διαθεματικής προσέγγισης σε θεματικές ενότητες όπως:

Η ζήλια ανάμεσα στα αδέρφια ή σε φίλους, η φτώχεια, το διαζύγιο και τα προβλήματα στις σχέσεις της οικογένειας, ο φόβος για έναν πόλεμο, για το σεισμό ή την πυρκαγιά, η κακοποίηση, η παιδική εκμετάλλευση και η παρενόχληση παιδιών από άλλα παιδιά ή μεγάλους, η διαχείριση του θυμού του στρες ή κάποιων άλλων συναισθημάτων, η απόρριψη κοινωνικών ομάδων και η συμπεριφορά απέναντι στον ξένο, ο φόβος του θανάτου, η αντιμετώπιση μιας αρρώστιας σε συγγενικό ή φιλικό περιβάλλον, η αλλαγή τόπου διαμονής ή κατοικίας, η υιοθεσία ή απουσία ενός γονέα, η χαμηλή αυτοεκτίμηση ή το αντίθετο, η εφηβεία, ο εθισμός σε ουσιές όπως το αλκοόλ, η φιλία, η θλίψη του παιδιού και η τάση αυτοκαταστροφής και επιθετικότητας, η αντιμετώπιση των ειδικών παιδιών κ.ά.

Όλα τα παραπάνω είναι θεματικές ενότητες στις οποίες μπορεί να στραφεί από κάθε γνωστική περιοχή το μάθημα στο σχολείο και μέσω της βιβλιοθεραπείας στην ανάγνωση να εξυπηρετηθούν στόχοι της ανθρωπιστικής παιδείας και του πολιτισμού του ανθρώπου, όπως προτείνει η συγκεκριμένη μέθοδος¹⁰.

---

⁹ Rieckmen, T.J. & Miller, M.R., 1990, «Introducing Children to Problem Solving and Decision Making by Using Children's Literature», *Social Studies*, 81 (2), pp. 59-64. (ERIC, EJ 413991).

¹⁰ Βλ. Ερευνητική μελέτη, Μέρος Β. Οδηγός θεματικής κατάταξης παιδικών βιβλίων της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής για βιβλιοθεραπευτική προσέγγιση της γλώσσας: Περισσότεροι από διακόσιοι τίτλοι παιδικών βιβλίων ως πρόταση για 19 Θεματικές Ενότητες κοινωνιοσυναισθηματικής κατεύθυνσης, σς. 197-262. Στο: Παπαδοπούλου, Σμ., *Η Συναισθηματική Γλώσσα*, ό.π.

Δραστηριότητες στην τάξη

Τέτοιες δραστηριότητες είναι να αφηγηθούν την ιστορία που διάβασαν από την πλευρά ενός άλλου αφηγητή ήρωα, να δημιουργήσουν το ημερολόγιο το ήρωα σε πρώτο πρόσωπο , να γράψουν γράμμα σε κάποιο πρόσωπο της ιστορίας για το πρόβλημα που απασχολεί την υπόθεση και εκφράζει και τον προβληματισμό του αναγνώστη-μαθητή, να κατασκευάσουν κούκλες αναπαριστώντας μια σκηνή της ιστορίας αλλάζοντάς την προσδίδοντας διαφορετική τύχη στον ήρωα και κρίνοντας πώς οι αποφάσεις και οι πράξεις αλλάζουν τη ζωή των ανθρώπων., να εκφράσουν σκέψεις τους σε σχέση με το ανάγνωσμα μέσα από κολάζ, φωτογραφίες, κατασκευές. Να προβούν σε συγκρίσεις για το χαρακτήρα του ήρωα της ιστορίας σε σχέση με το δικό τους χαρακτήρα (του αναγνώστη-μαθητή) αναζητώντας ομοιότητες και διαφορές, ώστε να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο εξωτερίκευσης της εικόνας που έχει ένα παιδί για τον εαυτό του σε σχέση με τους άλλους και πολλές άλλες δραστηριότητες¹¹.

Συμπεράσματα

Η παρουσίαση στοιχείων γύρω από τη μέθοδο της βιβλιοθεραπείας επιστρατεύει την τέχνη και τον πολιτισμό ως πεδίο ευέλικτων διαθεματικών προσεγγίσεων που στην παρούσα ανακοίνωση περιληπτικά μόνο θα μπορούσαμε να περιγράψουμε.

Σε τραυματικές καταστάσεις της σχολικής ζωής, όπως στην επίκαιρη υπόθεση της εξαφάνισης του ενδεκάχρονου Αλεξάνδρου από τη Βέροια χρησιμοποιήθηκαν παραπλήσιες τεχνικές *παιχνιδοθεραπείας* και αξιοποιήθηκαν δραστηριότητες των παιδιών όπως η ζωγραφική και το γράψιμο στο ημερολόγιο ή η αφήγηση ιστορίας σε ψυχολογική έρευνα της υπόθεσης από την επιστήμονα –Ψυχολόγο, κ. Αντωνοπούλου.

Η βιβλιοθεραπεία πέρα από την θεραπευτική της χρήση(Clinical Bibliotherapy) λειτουργεί ως ιδιαίτερος κλάδος για την προληπτική της χρήση, (Developmental Bibliotherapy)¹². Ενδεχομένως, στα πλαίσια της τελευταίας, και χάρη στη δημιουργική φύση της μεθόδου που επιτρέπει την ευελιξία στη χρήση, η νέα για τα

---

¹¹ Για αξιοποίηση εκπαιδευτικών χρήσεων της βιβλιοθεραπείας, βλ. Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, Σ., 2004, *Η Κοινωνιοσυναισθηματική Διδασκαλία της Γλώσσας μέσα από το Παιδικό ρεαλιστικό Μυθιστόρημα, Ένα παράδειγμα στη Θεματική ενότητα το Διαζύγιο*, Αθήνα, Μεταίχμιο. Επίσης, Μανταδάκη, Σ., 2002, *Μην Κλαις Κοριτσάκι*, Παραμύθι με Εκπαιδευτικό Οδηγό, Αθήνα, Αρμός και Παπαδοπούλου, Σ., 2002, *Η Ιστορία των 8 Αστεριών*, Παραμύθι με Εκπαιδευτικό Οδηγό, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

¹² Clinical and Developmental, Στο: BibliotherapyQ Spredemann-Dreyer,S. “When Kids need Books, Circle Pines”, *Bookfinder*, 5: MN, American Guidance Service.

ελληνικά εκπαιδευτικά δεδομένα μέθοδος έχει να παίζει σημαντικό ρόλο σε επιλογές εκπαιδευτικών που θέλουν να πειραματισθούν και να δραστηριοποιηθούν με την ομάδα της τάξης πάνω σε θεματικές ενότητες σύγχρονες και ανθρωπιστικής φύσης. Αυτές μπορεί να αφορούν σύγχρονα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα στα πλαίσια της ψυχολογικής και κοινωνικής μάθησης με στόχο να βοηθήσουν το παιδί προληπτικά σε θέματα της προσωπικότητας, συμπεριφοράς και συναισθηματικής νοημοσύνης, ή ακόμη και σε εξατομικευμένη διδασκαλία με παιδιά που οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί φρονούν ότι βρίσκονται σε κίνδυνο, τα βλέπουν συχνά απομονωμένα, παραμελημένα ή δυστυχισμένα και πιστεύουν ότι χρειάζονται περισσότερη βοήθεια σε κάποια θεματική ενότητα από αυτές που προαναφέραμε για τη μέθοδο. Σε κάθε περίπτωση αφορά στη γενική αγωγή τη διαχείριση διαφόρων δύσκολων καταστάσεων στη ζωή που ενδέχεται να κληθούν κάποτε τα παιδιά να αντιμετωπίσουν τα ίδια ή στο περιβάλλον τους.

Σμαράγδα Παπαδοπούλου

*Επίκουρη Καθηγήτρια παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.*